

כתובת האתר של ישיבת "אשרי האישי" – ההרצאות של הרב יוסף צ. בן-פורת

www.emuna.info

שיחתו השבועית של

ראש הישיבה – הרב יוסף צ. בן-פורת

הריבוי הטבעי הניסי של היהודים במצרים ובאירופה פרשת שמות תשע"ג

שינוי המדיניות של המצרים

ספר שמות, שהוא ספר "הגלות והגאולה", כפי שכינה אותו הרמב"ן (הקדמה לשמות), מספר את התפתחות הגלות על כל שלביה, החל באותם שבעים נפש שבאו יחד עם יעקב, וחיו בתנאים מעולים ביותר, באשר הם בני משפחתו של יוסף - המשנה למלך מחד, מאידך, הם צאצאיו של יעקב, אשר בזכותו פסק הרעב וכל מצרים נשמה לרווחה. על כן, היה לו מעמד נעלה ביותר, עד כדי כך, שהוא פחד שאף לאחר מותו, ימשיכו לסגוד לו. בהמשך, הגלות נעשתה קשה יותר ויותר, עד אותו יום שבו החליטו המצרים לנקוט במדיניות של - ג'נוסייד - חיסול העם היהודי, באופן גלוי ביותר (שמות א, כב) "כֹּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיִּאֲכָה תִשְׁלִיכֶהוּ!"

אז באה הגאולה, שכפי שידוע לכל, הייתה כולה בדרך נס, כל כולה בשינוי גדרי הטבע. אולם, אנו נתבונן כרגע, בגלות – ואז נראה, שגם בתקופה הרעה והקשה, הכל היה מעל לטבע. כשהקב"ה רוצה להבליט לעין כל, תופעה מסוימת, או מצב מסוים ולהראות, שהם באים בהשגחה פרטית, ואינם תוצאה של תהליכים טבעיים [שלאמיתו של דבר גם הם מאת הבורא, שהרי אין טבע כלל, אלא, הכל הוא נס, כמו שלמדנו הרמב"ן (סוף פי' בא)] הרי הקב"ה מנהיג ומכוון אותה, באופן חריג ומשונה ביותר כדי שכל אחד יבין, שאין זה טבע ומקרה, אלא, מכוון מאת הבו"ת.

א. "וַיְהִי כֹּל נֶפֶשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שְׁבַעִים נֶפֶשׁ וַיּוֹסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם" (שמות א, ה).

הדגשת המספר בתורה – **שבעים נפש** – באה ללמד, שיש כוונה מיוחדת בירידתם למצרים דווקא במספר זה. וההסבר לכך נמצא בפרשת האזינו (דברים לב, ח) "יִצְבּ גְבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" פירש"י: "למספר בני ישראל - בשביל מספר בני ישראל שעתידין לצאת מבני שם ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים הציב גבולות עמים שבעים לשון". כלומר, שהמספר של עם ישראל היה חייב להיות שבעים נפש, כנגד כל אחד מהעמים, שהיו קיימים באותה תקופה, נפש אחת מישראל. אנו יכולים לקבל הוכחה, שהמספר אינו מקרי, שהרי הנפש שהשלימה את ישראל לשבעים, הייתה יוכבד (יעויין רש"י בראשית מו, כו). והיא נולדה בדיוק בעת הכניסה למצרים – "בין החומות" – ללמד, שמספר זה היה קריטי כדי לאפשר את קיומם של ישראל במצרים. אם מספרם של שרי אומות העולם, שהם מלאכים היה רב משל ישראל, לא היו יכולים לשרוד במצרים (ספר "ביד חזקה", עמ' צז).

ב. "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא" (שמות א, ו).

כל זמן שיוסף ואחיו חיו, לא שיעבדו אותם המצרים. אדרבה, בני ישראל היו בעלי מעמד חשוב מאוד בארץ מצרים. לאחר הסתלקות יוסף ואחיו, מתחיל השעבוד. ורק אז (שם, ח-יא) "וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף: וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ וְגוֹי. הֲבֵה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְגוֹי. וַיִּשְׁימוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וְגוֹי."

אותו 'מלך חדש', נקט במדיניות חדשה, מדיניות של אפליה ודיכוי, התנהגות של כפיות-טובה והתנכרות (יעויין רש"י שם). אותה מדיניות נועדה, לצמצם את מספרם של ישראל, ובהמשך אף עברה לאוריינטציה חריפה יותר, ששאפה לכלות את עם ישראל. ברם, הנהגה זאת של המצרים גרמה לתוצאה הפוכה. במשך תקופה של **מאה ושש עשרה שנה** – **שזהו משך זמן השעבוד** (הרא"ם והמהר"ל [גור אריה] על רש"י שמות ו, טז. ד"ה 'ושני חיי לוי וגו' ז'). שמתוכן שמונים ושש שנה היו דיכוי אכזרי, הפך עם ישראל ממשפחה קטנה של שבעים נפש, לעם של מיליונים!

הניסים שהביאו את עם ישראל למספר של שישים ריבוא

ג. "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאֵד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם" (שמות א, ז).

כולנו יודעים, שמספר בני ישראל שיצאו מארץ מצרים, היה שש מאות אלף יוצאי צבא, כלומר, גברים שגילם בין עשרים לשישים שנה. אם נניח, שתוחלת החיים הייתה לפחות שמונים שנה, הרי שמספרם של הגברים

שיצאו, היה כפול ממספר זה. שכן עלינו להוסיף את הילדים והנערים הפחותים מגיל עשרים, ואת הזקנים המבוגרים מגיל שישים. בהנחה, שמספר הנשים היה שווה, בערך, למספר הגברים, כמצוי בימינו, הרי שמספרם הכללי היה **כשתים וחצי מיליון נפש**. כדי שקבוצה של שבעים נפש תהפוך לעם כל כך גדול, חייבת להיות ילודה עצומה מאוד, שאינה מצויה ולא הייתה מצויה, בשום מקום בתולדות האנושות.

"ובני ישראל פרו" – בא ללמדנו, שכולם היו עושים פירות. אפילו אותם אנשים שבדרך הטבע לא היו ראויים להוליד. ואף הזקנים והזקנות היו יולדים. בכל אוכלוסייה, ישנו חלק מסוים – יותר מעשרה אחוז – שסובלים מעקרות, מסיבות שונות. כאן הייתה הנהגה ניסית, שאף אחד מבין ישראל, לא היה עקר ולא עקרה. אלא, כולם פרו ורבו. כמו שמצאנו שיוכבד, אמו של משה, ילדה אותו כשהייתה בת מאה ושלושים שנה. והדבר לא מצוין כנס, מפני שכך היה מצוי אצל כולם באותה תקופה. גם לאברהם אבינו אמר הקב"ה (בראשית יג, טז) "וְשָׁמַתִּי אֶת זָרְעֶךָ בְּעַפְרֵי הָאֶרֶץ" – כלומר, אף שבדרך הטבע אינך ראוי להוליד, שהרי היה עקר, אף על פי כן, תעשה פירות בדרך נס.

ד. "וַיִּשְׁרָצוּ" – פירש"י: "שהיו יולדות ששה בכרס אחד" (ש"ר א, ח).

גם תיאור זה, בא לרמז, על הולדה שלא בדרך הטבע. בני אדם מולידים בדרך כלל, ולד אחד. לעיתים רחוקות, תאומים. לעיתים נדירות מאוד, שלישיה. חיות יולדות יותר מגור אחד. אולם, השרצים מביאים בכל הריון, הרבה מאוד צאצאים לעולם. כאן באה התורה ללמד, שהקב"ה נתן לעם ישראל כמות ריבוי כמו של שרצים, ולא כזו של בני אדם.

ה. "וַיִּרְבּוּ" – בדרך כלל, אשה שיוולדת **בלידה אחת, הרבה ילדים**, גופה נחלש, ואיננה מסוגלת להיכנס להריון לאחר זמן קצר, מפני שלגוף אין מספיק חומרים כדי לבנות עוברים נוספים. ובאם, למרות הכל, יהיו לה הריונות סדרתיים אחד אחרי השני, הרי שתוחלת החיים שלה תקטן ביותר. כאן, לימדה התורה, שהקב"ה נתן לנשים, כוחות חזקים שלא כדרך הטבע, שיוכלו להרות פעמים רבות, בזה אחר זה! זה מרומז במילה "וַיִּרְבּוּ" המופיעה לאחר המילה "וַיִּשְׁרָצוּ". דהיינו, שהיו להם הרבה הריונות, ברמה של 'השרצה', כלומר, של ששה בכרס אחת.

ו. "וַיַּעֲצְמוּ" – גם מילה זו, באה ללמד על הנהגה שלא בדרך הטבע. אשה שיוולדת תאומים, הרי כל אחד מן הולדות, קטן מגודלו של ולד הנוולד יחידי.

במידה, ונולדת שלישיה, הרי שהם בדרך כלל פגים, וחלשים. בימי קדם, בטרם היות הרפואה מפותחת כבימינו, סיכויי הישרדות שלהם היו קלושים ביותר, נדיר מאוד, ששלושתם שרדו. גם בימינו, הולדות, בדרך כלל, קטנים מאוד, מה שאנו מכנים 'פגים' והם צריכים, טיפול מיוחד באינקובאטור ובאמצעים טכנולוגיים משוכללים אחרים, בכדי שיוכלו לשרוד. ומכאן, שבמידה ונולדת ששיה, ובימינו הדבר מצוי בתהליכי הפריה מלאכותית, הרי שהעוברים יוצאים זעירים מאוד, ואפילו בתקופתנו שמדע הרפואה, הגיע להישגים עצומים, הרי נדיר מאוד, שכולם ישרדו. בדרך כלל, מתוך ששיה שורד רק וולד אחד, או לכל היותר שניים. כאן מלמדת התורה – "וַיֵּצְמֹוּ" – שכל הששה יצאו חזקים וגיבורים. ואמנם, אנו נוכחים מאוחר יותר, שהם עובדים בעבודה קשה מאוד, בחומר ובלבנים, ובעבודת פרך והם מחזיקים מעמד. הווי אומר, שהם היו אנשים חזקים. גם העובדה, שהם פרו ורבו, בצורה מדהימה, מוכיחה, שכולם הגיעו לגיל הבגרות, וילדו לידות רבות. הוכחה נוספת לחוזקם ולבריאותם!

בתלמוד מסופר על חכמים שראו במדבר סיני, שלדים, שרידים של מתי מדבר, יוצאי מצרים, והם היו גדולים מאוד. אגב, גם בתקופת הבית השני, ממדי גופם של בני ישראל, היה גדול משל אויביהם הרומאים. זאת נוכחו הארכיאולוגים לדעת, בשעה שבחפירות, מצאו שלדים של חיילים ישראלים שנפלו בקרב והשוו זאת, לעומת, לעומת שלדים של חיילים רומאים. השלדים של הישראלים, היו גבוהים יותר ורחבים יותר!

כגודל השיעבוד והדיכוי כך גודל הריבוי הטבעי!

ז. "וַיִּכְאֶשֶׁר יַעֲנֵנוּ אֱתוֹ כִּן יִרְבֶּה וְכִן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות א, יב).

עמים הנתונים בתנאי דיכוי ושיעבוד, רמת הילודה שלהם יורדת. הן מתמת הלחץ הנפשי, הגורם להחלשת כושר הפריון, מסיבה פסיכוסומאטית. והן בגלל היחלשות הגוף מקושי העבודה. והנה כאן, מספרת התורה, שהיה מצב שלא כדרך הטבע, שככל שהעיניים גדלו, כך עלתה ורבתה הילודה. כמו שפירש"י (שם) "וכאשר יענו אותו - בכל מה שהם נותנין לב לענות כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ: כן ירבה - כן רבה וכן פרץ. ומדרשו רוח הקודש אומרת כן אתם אומרים **פן ירבה** ואני אומר **כן ירבה**!" והוא מדברי חז"ל במדרש (ש"ר א, יא).

ואכן, כשאנו מתבוננים במספרם של השבטים, רואים תופעה בלתי מובנת. מספרם של בני שבט לוי, נמוך בהרבה ממספרם של שאר השבטים.

"והנה לא היו שבת הלויים כשאר השבטים... והנה לא יגיעו מבן עשרים שנה ומעלה **לחצי שבת מישואל הפחות שבכלם**... ואני חושב, שזה חזוק למה שאמרו רבותינו (תנחומא וארא ו) **כי שבטו של לוי לא היו בשעבוד מלאכת מצרים ובעבודת פרך** והנה ישראל, אשר מררו המצריים את חייהם בעבודה קשה כדי למעטם, היה הקב"ה מרבה אותם כנגד גזרת מצרים כמו שאמר (שמות א, יב) וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, וכאשר נאמר עוד בגזרת אם בן הוא והמיתן אותו וירב העם ויעצמו מאד (שם פסוק כ), **כי היה הקב"ה אומר נראה דבר מי יקום ממני או מהם**, אבל שבת לוי היו פרים ורבים כדרך כל הארץ ולא עלו למעלה כשאר השבטים" (רמב"ן במדבר ג, יד).

והנה, בא הרמב"ן ומנמק זאת, על פי ההסבר דלעיל. כל השבטים יזכו למנת סבל וייסורים נוראה. המדכא האכזר, רצה להילחם בעמו של הקב"ה ולכלותם מעל פני האדמה. אי לכך, אמר לו הקב"ה, הבה נראה מי ינצח!?

ורצון ה' היה **'כּן ירבה'**. ולכן, פרו ורבו כל השבטים שלא כדרך הטבע. ברם, שבת לוי, לא שועבד במצרים. הם קיבלו זכות, שוות ערך, לכהני מצרים, לשבת ולעסוק בתורה מבלי כל הפרעה. לכן, לא הייתה להם ברכה מיוחדת והריבוי שלהם היה טבעי ביותר.

הריבוי העל-טבעי המופלא של יהודי אירופה

אגב, גם **בהיסטוריה של העת החדשה**, עמדו הדמוגרפים על תופעה יוצאת דופן, של התפוצצות אוכלוסין בעם ישראל, במזרח אירופה. "בין אמצע המאה ה-17 לסוף המאה ה-20 חלו שינויים דמוגרפיים קיצוניים בעם היהודי. באמצע המאה ה-17 עמד מספר היהודים בעולם בנקודת שפל ונאמד במיליון נפש בקירוב. אלה התרכזו בעיקר במזרח אירופה ובאימפריה העותומאנית. אולם במהלך המאה ה-17 השתנה המצב. במשך כ-300 שנה, עד ערב מלחמת העולם השנייה, גדל מספר היהודים ליותר מ-16,000,000, מספר שיא בתולדות העם. **הריבוי הטבעי העצום** שאיפיין את היהודים החל מסוף המאה ה-18 ועד סוף המאה ה-19. בקרב היהודים היה הריבוי מהיר בהרבה מאשר בקרב הלא-יהודים; באמצע המאה ה-17 היו היהודים כ-0.6% מקרב האוכלוסייה באירופה; במשך מאתיים שנה גדל אחוז היהודים פי שנים וחצי ובאמצע המאה ה-19 הם היו כבר כ-1.5% מכלל אוכלוסיית אירופה. רוב הגידול הזה חל במזרח אירופה, שם הגיע מספר היהודים,

לקראת סוף המאה ה-19 ל-7,500,000 נפש בערך – כ-70% עד 75% של העם היהודי" (פרופ' אביתר פריזל, אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בזמן החדש 1983, עמ' 12).

ברם, המעמיק להתבונן, יעמוד על תופעה דומה, לזו, שהתייחס אליה הרמב"ן. כל אותו ריבוי טבעי עצום, התרחש רק ביהדות אירופה ובייחוד במזרחה. בעוד, שמספרם של יהודי ארצות המזרח, נשאר יציב.

הרי ההשוואה:

תחילת המאה ה-18: אירופה 2,730,000. אסיה 300,000. צפון אפריקה 240,000.

סוף המאה ה-19: אירופה 9,524,000. אסיה 372,000. צפון אפריקה 280,000.

הרי לנו, שבאירופה גדל מספר היהודים קרוב לפי ארבע. ובמשך אותה תקופה, מספר יהודי המזרח נשאר יציב. לאיש מהדמוגרפים, אין שום הסבר לתופעה הזאת.

ברם, לית מיילי דלא רמיזא באורייתא. ההסבר שנתן אביהם של ישראל, הרמב"ן ז"ל, נותן את התשובה באופן המדויק והאמיתי ביותר. יהודי אירופה, ובייחוד אלה שבמזרחה, סבלו רדיפות קשות וגזרות שהתחדשו, חדשות לבקרים, אצל כל צאר רוסי, ואצל כל קיסר אוסטרי. החלוקה ביניהם הייתה **'בין קשים' ל'קשים יותר'**. ניקולאי הראשון (1855-1825) קבע כללים נוקשים, ביחס לחובת השירות הצבאי של היהודים (1827), שעל פיהם, תפסו ילדים קטנים לשירות צבאי של עשרים וחמש שנה. קראו לכך 'גזירת הקנטוניסטים'. רבים מהם, מתו ונהרגו ועוד יותר התנצרו והתבוללו. מתי מעט, שרדו. הוא ציוה גם על פיזור הנהגה העצמית של היהודים ברוסיה – הוא ה'קהל' (1844). לעומתו, אלכסנדר הראשון (1801-1825) ואלכסנדר השני (1855-1881), היו **'קשים פחות'**. בין השאר, דרשו מן היהודים, לגלח את זקנם, לשנות את לבושם, מן הנשים – להוריד את כיסוי הראש. חויבו במיסים קשים. הותר להם לגור רק ב'תחום המושב', ולא מחוצה לא. חלק גדול מתחומי העיסוק והפרנסה, היה חסום בפני היהודים. כהנה, וכהנה גזרות רבות ומשונות. גם בקיסרות האוסטרו-הונגרית, שבמרכז אירופה, לא היו חיים קלים. תקופה ארוכה, נאלץ כל יהודי שרצה להתחתן, לשלם אגרה גבוהה מאוד לשלטון. על ידי הטלת מס זה, הם חשבו, שימנעו מן היהודים להתחתן ובכך, יפחיתו את הריבוי הטבעי הגבוה שלהם. ואמנם, ליהודים רבים, לא היה את הסכום הגבוה שנדרש, מה שגרם לכך, שהם התחתנו רק אצל הרב כדמו"י, ואילו, ברישומי משרד הפנים של הגויים, הוגדרו כרווק ורווקה, שגרים יחדיו. סבא רבה שלי, שגר בגליציה המערבית, שהיתה שייכת באותה תקופה לאוסטריה, התחתן רק אצל הרב המקומי כדמו"י.

ברם, במרשם התושבים של משרד הפנים האוסטרי, הוא ואשתו נשארו רשומים כרווקים, מפני שלא היה להם את סכום הכסף הגדול שנדרשו לשלם כדי לקבל מעמד של זוג נשוי בהתאם לגזרות שלהם.

במשך תקופות מסוימות, ארצות אחרות, נהגו גם באופן זה. לא כאן המקום להאריך ולפרט את הגזירות שנגזרו לעיתים תכופות, על כך נכתבו ספרים ומחקרים רבים. כלל וכלל לא הזכרנו, את הרדיפות והפוגרומים שנעשו על רקע נוצרי-דתי. אי לכך, אמר הקב"ה: **"כֵּן יִרְבֶּה!"** והקב"ה הכפיל ושילש את מספרם.

ברם, בארצות המזרח, לא היה קיים מעולם המושג של אנטישמיות. ברוב הארצות ברוב הזמנים, זכו היהודים ליחס הוגן ולחיים טובים. נתנו להם ללמוד תורה, אפשרו להם לגור בכל מקום ולעסוק בכל עיסוק. לכן, הריבוי הטבעי שלהם, היה כפי שמתחייב בדרך הטבע.

בדיוק כפי ההשוואה בין שבט לוי לבין שאר השבטים.

כבר אמר הכתוב (משלי יט, כא) **"רְבֹת מִחֲשָׁבוֹת בְּלֵב אִישׁ וְנִצַּת ה' הִיא תִקּוּם"**. ידועה ומפורסמת היא השאלה: הקב"ה אמר לאברהם אע"ה, (בראשית טו, יג) **"גַּר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"**. אולם, בפועל, עם ישראל היו במצרים רק מאתיים ועשר שנה. תשובות רבות ניתנו לשאלה זו.

בהגדה של פסח נאמר: **"שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקָּץ"**. ואין מבואר על איזה חשבון מדובר כאן. אולם, בספרים (ביד חזקה, עמ' צו) הסבירו, שקושי השעבוד, שהיה מעבר למה שאמר הקב"ה לאברהם, הוא שגרם לקיצור תקופת הגלות. כלומר, נגזרה על עם ישראל 'כמות' מסוימת של עונש. כמות זו הוגדרה בפסוק: **"וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם"**, אולם, הגזירה לא כללה השלכת תינוקות למים, שחיטה של שלש מאות תינוקות כל יום, כדי שפרעה ירחץ בדמם, ועוד עינויים וייסורים שונים, אותם הגה השטן! לאור כל זאת, בהתאם לנוסחה, שכמות כפול איכות נותנת את התוצאה הסופית, הרי **'שסאת הייסורים'**, התמלאה בזמן קצר יותר, במשך מאה ושש עשרה שנה.

מספר יוצאי מצרים היה חייב להיות שישים ריבוא

אולם, היה צריך להתממש נתון נוסף. עם ישראל חייב לצאת ממצרים ולהגיע להר סיני, לקבלת התורה במספר של שש מאות אלף יוצאי צבא. אילו שהו במצרים ארבע מאות שנה, יכלו להגיע למספר זה על ידי קצב לידה קצת גבוה מן הממוצע. אולם, משעה שזמן היציאה הוקדם, מתמת הייסורים

הקשים, הרי בו זמנית, גרמו הייסורים להגדלת קצב הילודה. בכדי ששתי הדרישות תתממשנה בו זמנית. כמות הייסורים תהיה זו שנאמרה לאברהם, ממנה יגזר אורך זמן הגלות, ובו זמנית קצב הילודה יתואם, בכדי שבזמן היציאה יגיע לששים ריבוא.

ואמנם, רואים אנו, שבמשך כל ארבעים שנות היותם במדבר, שאז קבלו את התורה, היה מספרם יציב. הגיעו ששים ריבוא ולאחר ארבעים שנה, שוב מספר ששים ריבוא. הווי אומר, **שהם לא התרבו כלל במדבר**, וזאת בתנאי חיים טובים מאוד, וזה גם לא מובן לחלוטין. אלא, אחד מת ובמקומו אחד נולד. הלוא דבר הוא?! אלא, שכך היה הדבר נחוץ ומוכרח, שקבלת התורה תהיה דווקא במספר של ששים ריבוא, שהוא המספר המוחלט של נשמות ישראל, שהם כנגד ששים ריבוא אותיות שיש לתורה. ומאחר ותהליך מסירת התורה והמצוות לעם ישראל התקיים במשך כל ארבעים שנות שהותם במדבר, שהרי רק ביום מותו מסר משה את התורה בשלמותה לכלל ישראל, לכן במשך כל אותה תקופה הם עמדו על מספר של שש מאות אלף. העניין הוסבר במשנתו של המהר"ל:

"וכך בני ישראל היו מתגדלים ומתהוים בתוך מצרים, עד שנעשו **שלמים להיות שש מאות אלף**, וזהו שלימות ישראל להיות שש מאות אלף ואז יצאו: וראייה לזה ששלימות ישראל זה המספר, שהרי כשיצאו ממצרים היו שש מאות אלף, וכשנפלו בעגל היו שש מאות אלף, ובפרשת במדבר היו שש מאות אלף, ובפרשת פנחס היו גם כן שש מאות אלף, שמזה נראה כי **צורת ישראל ושלימותם שש מאות אלף**" (גבורות ה', פ"ג עמ' כו).

סיכום: תמיד יש הרושם שגאולת ישראל הינה בדרך נס. בעוד, ששיעבודם והגלותם נעשים בדרך הטבע. הראנו בעליל, שגם שיעבודם וגם גלותם, כל הנהגתם הינה, מחוץ לגדרי הטבע! הכל בדקדוק עצום, באופן שעצת ה' היא תקום. הרבה דרכים לו למקום וגם מי שירצה למרוד כנגד הבוי"ת, ולעקור את בניו אהוביו, בעל כורחו ולמרות רצונו, יהיה כלי בידי ההשגחה העליונה להביא את הגאולה כפי התוכנית המקורית.